

БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ И ЧУЖДЕНЕЦЪТ (ИЛИ: МЕЖДУ ПРЕВОДА И РЕДАКТИРАНЕТО)

Искра Ликоманова

Повод за размисъл върху българската разговорност, за начините на нейното усвояване и за комуникативните ситуации, облигиращи използването ѝ, както и за нейното отношение към чужденеца, а по-точно – за отношението на чужденеца към нея, ми даде един съвсем конкретен, случаен при това казус: преводът на български език на един бестселъров полски роман “Самота в мрежата”.

Специфичното на тази преводна ситуация е в това, че романът попадна в ръцете ми в качеството ми на редактор на осъществен вече превод, извършен от преводачка, живяла през последните 30 години в българска среда, но първите 20 от живота си все пак е прекарала в родната си страна, в Полша. Преводът ми показва доколко инак изключително свободното владение на българския език от чужденец (полякинята) се “пропуква” в зоната на разговорността.

Романът на Януш Вишневски, съвременен автор, но съвсем не писател по професия и до днес, е един многопластов текст, текст не просто на ерудиран автор, но енциклопедично богат текст около 400 страници, с пъстрота от теми, включени в сюжети (от етично-католически, през стриктно научни, до ежедневно-банални и пр.), с разнообразие от стилове, които неизбежно присъстват в темите и сред тях можем отчетливо да отграничим и високо книжовен изказ, и младежко-разговорно бърборене, и компютърно-интернет обусловената чат комуникация, както и обичайни ежедневни разговорни диалози, всички неизбежно умело стилизирани в оригиналния авторов роман. Превръщането им в български текст е представлявало изключително голямо усилие за преводача. Това е и предметът на тази статия.

В известен план с допълнителни уговорки можем да приемем, че в случая разликата между преводния и редактирания текст фиксира разликата между книжовния български език и БРР. Компетентността на преводачката по отношение на книжовността не подлагам на съмнение. За разлика от разговорната ѝ компетентност, което и провокира този текст.

Някои от фразите, подложени на стриктно редактиране, представям за илюстрация на сложността да се усвои БРР от чужденеца, дори и в най-благоприятни и доброжелателни комуникативни условия и при най-добри намерения. За изложението тук са подбрани само малка част от диалогичните, иначе речено, всъщност очевидно изначално писмени реплики, но имитиращи диалогичната ни реч, т.е. тези, които могат да бъдат определени като вторично диалогични.

Примерите по-долу са представени преди всичко в оригиналния им вид, после – с предложения от преводачката вариант – в обикновен шрифт, най-сетне – с курсив е приведен един от възможните редакторски варианти (дали ги е възприело издателството ще разберем с излизането на романа в най-скоро време). Така посредством чисто лингвистичен съпоставителен анализ може да се проследи липсата именно на “разговорна компетентност” у преводачката или разколебаването ѝ в цитираните екземплификации. Коментарът към всеки пример е илюстрация на разнообразието от разговорни маркери, които определят дадена реплика като различна от иначе коректно книжовната.

Още в първия пример:

(1)

– Ależ oczywiście. Chciałem właśnie pana o to zapytać.

– О, да, разбира се. Точно смятах да ви попитам за това.

– *Ама разбира се. Тъкмо за това исках да ви питам.*

Отчетливо се проследява буквалността в превеждането, и в структурирането на фразата в първия вариант, на първичния превод. Вторият преводен вариант всъщност е редакторското предложение за реструктуриране на репликата. За отбелязване е необходимата разговорност въпреки формалните отношения между диалогизиращите: както се вижда те се обръщат помежду си на “вие”.

Същото наблюдаваме и в следващия подбран пример. Буквалността в превеждането, паралелността между процеса на превод и получения продукт от него виждаме и в пример (2), въпреки тази паралелност ще ни “преследва” през целия първичен превод на целия роман:

(2)

– Przepraszam pana, ale ta wizytówka jest przeznaczona dla mnie.

– Прощавайте, но тази визитка е предназначена за мен.

– *Извинете, но тази визитка е за мен.*

Труизъм е твърдението, че полската устна реч е значително по-близка до полската книжовна реч от БРР до българския книжовен език. Затова и диалогичният дисонанс при тясно придържане към оригинала е осезаем за читателя на преводния текст. Труизъм е и по-високата степен на формалност в разговора между непознати в полската култура, за разлика от българската. Това е фиксирано в оригиналния текст с извинителната инициална фраза и със страдаателната конструкция (преобладаващо книжовна по дефиниция), от които българският диалог не се нуждае, тъй като това би придало иронично-скован тон на изказа.

Следващият пример (3) е особено показателен пък с необходимостта да се замени негацията с положителна форма на сказуемото в главното изречение на първата реплика. За западнославянските езици е характерна по-честата употреба на изречения с негация в разговорните варианти, вкл. и при задаване на въпроси, което не е толкова типично и фреквентно в БРР. Макар и граматически коректен, преводът тук не е стилистично, регистърно коректен:

(3)

- Nie mogę przestać o tobie myśleć, odkąd oblałaś mnie tą zupą.
- Не мога да спра да мисля за теб, след като ме поля с тази супа.
- *Само за теб мисля откакто ме поля с оная супа.*

Сред семантичните трансформации, наблюдавани в първоначалния превод, освен необходимата подмяна на негацията, наблюдаваме и хиперкоректното превеждане на п. odkąd, буквално то означава *след като*, но контекстуално значи и *откакто*. Любопитна е необходимата замяна на показателното *ja* – б. *тази* с б. *онази*, защото става дума за многократно обговаряната прозаична *супа*, която е повод за запознаването на двамата и продължителната, необикновена любов впоследствие помежду им, като контрапункт на иницирирането ѝ с една банална *супа*.

Изобщо тези примери показват колко различни са дори стилизираните разговорни реплики от техните възможни коректни паралелни синонимни фрази, издържани инак граматично в книжовен стил.

(4)

- Móglbyś mi pożyczyć na dwa dni?
- Би ли ми заел тази сума за два дни?
- *Ще ми я дадеш ли за два дни?*

Тук се срещаме с друга типично полска особеност: фреквентната употреба на условно наклонение във въпросителни изказвания, като израз на обичайна учтивост, нещо, което в БРР се избягва, защото то е по-скоро белег на книжовност.

Особено ярко се вижда опозицията книжовно:разговорно в късите изказвания, при които в българския език също е сравнително рядка употребата на условно наклонение, когато е достатъчна за ситуацията употребата на бъдеще време на сказуемото като в (4), а дори и на сегашно време, семаптично транспонирано като бъдеще време при изразяване на несигурност, неопределеност, неяснота, а дори и сегашно време, срв. аналогично на горния пример още и в (5):

(5)

– Pojechałabyś ze mną?

– Би ли тръгнала с мен?

– *Тръгваш ли с мен?*

Българската условност тук в (5), ако я срещнем откъснато от контекста, бихме интерпретирали в един много по-широк, съдбовен план, а не като предложение за неделна разходка.

Пример за буквалност, в комбинация с буквализъм на превода имаме и по-долу:

(6) (пред рецепцията на хотела):

– Pozwoli pani, że nie pójdę jeszcze do pokoju i zostawię bagaż w recepcji?

– Ще ми разрешите ли да не се качвам в стаята и да оставя нещата си в рецепцията?

– *Може ли да оставя багажа си при вас, не искам още да се качвам в стаята?*

Тук сложността на учтивото обръщение – значително по-типично за полското изказване – е редуцирана при редактирането дори до безличната форма на глагола, предвид дори и на хотелската ситуация, в която говорещият е клиентът и по-скоро съобщава за намеренията си, отколкото да иска разрешение от момичето на рецепцията в прекия смисъл на думите си. А и изобщо изразът п. *Pozwoli pani* е твърде отдалечен от буквалното значение

на компонентите и може да означава по-скоро и *заповядайте*, и *нека*, и *извинете*, и дори евентуално *бъдете така добра*.

Затова пък следващият пример е имитация и елемент от чат комуникацията между двамата:

(7)

– Jakiego koloru jest dzisiaj twoja bielizna?

– Какъв цвят има днес твоето бельо?

– *Какъв цвят е бельото ти днес?*

В него характерната посесивна енклитика за българското изказване придава разговорността на фразата, докато първото предложение, това на преводачката, колкото и да е граматически коректно, се оказва диалогично некоректно, непълноценно, т.е. в разговорен, в неформален план то е девиантно. Тази интуиция се подсилва и от екзистенциалната употреба на глагола *имам* в превода, а не глагола *съм* – силно различие в констративен план между двата славянски езика, което се разпространява и на други граматични контексти.

Следващият пример предполага ситуация във фризьорския салон, също достатъчно неформална, съдейки дори по обръщението на фризьорката към клиентката ѝ на *ти*:

(8)

– Ktoś potarga ci włosy dzisiaj w nocy, czy mam robić na dłużej?

– Някой ще ти разроши ли косата нощес или да я правя по-стабилно?

– *Някой ще те разроши ли тази нощ или да те правя по- за дълго?*

Наблюдаваме една хиперкоректна разговорност, от която вече хората на определена възраст не се ползват или поне я избягват, напр. *по-стабилно*. Във всеки случай в оригиналното изказване няма младежки нюанс във фразата, а и фризьорката е представена като специалист, който от години си познава клиентите, занаята и се отнася с уважение и познаване и към двете, т.е. небрежност в общуването тя не би си позволила. Любопитно е функционирането на лексемата *нощес* в езика ни, която въпреки етимологията си по-скоро предполага минал контекст, отколкото бъдещ.

В продължението на диалога, в пример (9) наблюдаваме подобна диалогична хиперкоректност, срв. *ти действай така*, която е в силен дисо-

нанс в предходното изречение, съдържащо прекалено емфатизиран фрагмент, срв. *че именно това искам*.

(9)

– Nie potarga, bo jest bardzo daleko i nawet nie wie, że tego chce. Ale rób tak jakby miał potargać.

– Няма да я разроши, защото е много далече и дори не знае, че именно това искам. Но ти действай така, като че ли ще я разроши.

– Няма да ме разроши, защото е много далеч и дори не знае, че го искам. Но ми я направи сякаш ще я разроши.

Следващият сравнително формален диалог (срв. п. *рати*) е илюстрация отново за нарушение на определени диалогични правила в българския език, които правят изказването противоестествено, срв. напр. *по-комплицирани*, а знаем, че чуждицата не е типична за разговорността, освен ако не е стриктно терминологична и не се явява в социолект, а тук тя, както виждаме, тя не е с терминологична употреба. Освен това е буквализъм използването на пълните притежателни форми на възвратното местоимение, след като българският език разполага и енклитики, които спестяват една емфаза в превода, след като тя липсва в оригинала.

(10)

– Poda teraz tylko pani swoje hasło i odbierze pani swoją pocztę. Z pisanem sprawa jest trochę bardziej skomplikowana.

– Сега само ще впишете своята парола за достъп и ще можете да получите своята поща. С писането на писма нещата са малко по-комплицирани.

– Сега само въвеждате паролата си и ще си получите пощата. С писмата нещата са малко по-сложни.

Буквализъм наблюдаваме и в предаването на синтетичното полско бъдеще време с аналитичното българско в (10), когато само сегашната форма е достатъчна, за да изрази същото значение.

Последният пример (11) е контрапункт на останалите: в него няма сложна фраза, няма чуждици, няма книжовни граматични форми, но въпреки това не прозвучава като фрагмент от естествен диалог, защото стилизацията му в превода не се е получила.

(II)

– Wręcz przeciwnie.

– Дори обратното.

– *Даже напротив.*

Всъщност с този текст искам да поставя теоретико-практичния проблем за границите на разговорността спрямо книжовността и същевременно за потребността те да бъдат описани и експлицирани именно в тази опозиция, а не изобщо, като се обособят стриктно езиковите средства в БРР от неразговорните. От примерите по-горе се вижда ясно огромното на места разстояние между книжовното и разговорното в езика ни. Интуицията на изследователя е един от инструментите за осъществяване на това описание. Контрастни примери се наблюдават по-трудно и се диференцират сложно. Но това не означава, че не трябва да се търсят.